

SISKA KATALIN

Zsákutca, vagy a modernizáció előszobája? Gondolatok az Oszmán Birodalom történeti alkotmányának fejlődéséről

ABSTRACT

Parliamentarism and constitutional monarchy were introduced in the Ottoman Empire by amendments to the constitution in 1909. The cornerstones of democracy became incorporated into the constitution. However, due to foreign and domestic circumstances, the beneficial effects of the amendments never materialised. The regime soon turned into the one-party dictatorship of the Union and Progress Party.

Keywords: constitutional monarchy ■ the Constitution of the Ottoman Empire ■ reform politics ■ Ottoman party history

Az oszmán alkotmányjog fejlődését a jogtörténet sokáig zsákutcának tekintette, elutasítva az oszmán kontinuitás gondolatát. Az Oszmán Birodalomnak azonban van alkotmányjogi öröksége, és nem csak a neo-oszmánizmusról folyó kortárs politikai viták kontextusában. A Birodalom jogi szabályozása alá eső etnikai és nyelvi csoportok száma megközelítette a hatvanat,^[1] melyek egészben vagy részben a mai Európa, Ázsia és Afrika harmincyolc modern államának társadalmába integrálódtak,^[2] így az oszmán alkotmányjog megismerése nélkülözhetetlen a mai Balkán és Közép-Kelet jogfejlődésének megértéséhez. Az Oszmán Birodalom történeti alkotmányának, alapvető jogokat érintő dokumentumai alakulásának bemutatása lehetővé teszi a modern török köztársaság közjogi szemléletének könnyebb megértését. A Birodalomtól a köztársaságig tartó, átmeneti időszak alkotmányjogi vizsgálata pedig kulcsfontosságú a jogfolytonosságról, deliktuális felelősségről folytatott viták kapcsán. Tanár Úr, engedd meg, hogy születésnapod alkalmából ezzel az írással köszöntselek!

[1] Toynbee, 1974, 15-28.

[2] Demeter, 2014, 10-11.

I. SENED-I ITTIFAK

Az Oszmán Birodalom alkotmányosság felé tett első lépése a Sened-I Ittifak, egy egyezségi okirat volt a központi kormányzat képviselői és a provinciák vezetői (törökül: ayanlik) között. Az ayan a muszlim vallású középosztályt jelentette, mely csoport összetétele a hatalmi harcoknak köszönhetően a 18-19. században folyamatosan változott.^[3] Ha meg kellene határozni az ayanlikhoz tartozók körét, ebben az időben leginkább a hadviselésben résztvevők, a katonai bázis és annak anyagi hátterét megteremtők csoportját értenénk alatta.^[4] Több kutató nemesi rendként értelmezi a kifejezést, melyet a félreérthetőség miatt tanulmányomban kerülök.

A megállapodást II. Mahmut (1807-1839) uralkodása idején egy sikeres közvetítő, Alemdar Mustafa Pasha segítségével – aki 1808. szeptember 29-ére, a szultán nyári rezidenciájába invitálta az ayanlikat, a reformok megvitatása érdekében – 1808. október 7-én írták alá, azzal a céllal, hogy a provinciákban hatástalanul működő, rohamosan hanyatló központi államhatalmat helyreállítsák. A provinciák urai ugyanis olyan helyi hatalomra és függetlenségre tettek szert, hogy lassan megkérdőjelezték a központi hatalmat.^[5] Ez az ayanlikkal kötött együttműködési egyezmény a központi államhatalom helyreállításáról szólt. A megállapodás bevezetéséből, 7 cikkelyből és egy záró rendelkezésből állt, melyek mind a központi államhatalom, mind az ayanlik kötelezettségeit tartalmazták. Egyrészt a szultán és a központi hatalom (nagyvezír) autoritását minden földesúrnak el kellett ismernie (1. és 4. Cikkely). Az oszmán adórendszer az egész Birodalom területén, minden provinciában egységesen érvénybe lépett, annak minden bevétele a szultánt illette meg (3. Cikkely), cserébe viszont a szultán ígéretet tett az adóbevételek igazságos és becsületes elosztására (7. Cikkely). Az ayanli köteles volt katonai egységeit a mindenkori terveknek megfelelően és kölcsönös megvitatás után a szultán részére átengedni (2. Cikkely), mely utóbbira vonatkozóan a megállapodás nem tartalmazott külön részleteket. Köteles volt a szultáni kincstár védelmét biztosítani (3. Cikkely), zendülés esetén a szultáni kérés bevárása nélkül annak segítségére sietni (6. Cikkely). A megállapodást^[6] aláíró ayanlik ígéretet tettek arra, hogy a reformokkal szembeszegülők elleni küzdelemben is támogatják a szultánt. Kötelesek voltak továbbá a nagyvezír utasításainak eleget tenni, azzal a kitételrel, hogy annak önkényeskedését, törvénytelen utasítását megtagadhatták (4. Cikkely), a nagyvezír pedig ígéretet tett arra, hogy adókérdésekben konzultál a provinciák uraival (7. Cikkely). A Portának minden ayanli közigazgatási területét el kellett ismernie (5. Cikkely), akik csak a saját területükön gyakorolhatták hatalmukat (5. Cikkely), egymás terüle-

[3] Karpat, 1972, 243-281.

[4] Zens, 2011.

[5] Kinross, 1979, 437-438.

[6] A Sened-I Ittifak szövege egyelőre magyar fordításban nem jelent meg. Angol nyelven ld. Shaw, S. J. – Shaw, E. K., 1977.

tének és autonómiájának kölcsönös elismerése és tiszteletben tartása mellett (5. Cikkely). Emellett elfogadták (5. Cikkely), hogy az ayanlik jogait, birtokaikat apáról fiúra átörökíthetik.^[7] A nagyurak szuverenitása a kisebb földesurak felett is az 5. Cikkelyben került elfogadásra.^[8]

A katonai reformok tekintetében az egyezmény nem tartalmazott új rendelkezést, az Új Rend (Nizam-I Cedit) reformjai maradtak életben. A Sened-I Ittifak jelentőségét többen a Magna Carta Libertatum eredményeihez hasonlítják, az egyezményt pedig, az “Oszmánok Magna Cartájaként” az uralkodó és ayanlik között kötött kvázi alkotmánylevélnek tekintik. A Sened-I Ittifak azonban nem egy társadalmi ellenállás következtében keletkezett dokumentum volt, nem azok nyomására keletkezett, akik jogai és szabadsága sérelmet szenvedett. Nem egy mozgalom eredménye volt, ahol lényegében az emelkedő burzsoázia politikai véleménye került kifejezésre. A padisah hatalmának korlátozásából nem elsősorban a burzsoázia, vagy az emberek profitáltak, hanem az egyébként már hanyatlóban lévő feudalizmust, mint főellenséget erősítette.^[9] Vitathatatlan eredményei közé sorolható, hogy – az oszmán történelemben először – a szultán hatalmának korlátozására kísérletet tettek, egyrészt az adózás egységes szabályai, másrészt a kölcsönös szerződési kötelezettségek felállításával.

A szerződéses kötelezettségek közé azonban nem iktattak be a kötelezettségek végrehajtására vonatkozó rendelkezéseket. A záró rendelkezések kizárólag azt írták elő, hogy a dokumentumot a mindenkori nagyvezírnek alá kell írnia. A szultánnak nem kellett az egyezményt aláírnia, csupán annyit garantált a dokumentumban, hogy igazságosan fog uralkodni. Összesen négy ayanlik írta alá a dokumentumot, a többiek pedig arra a véleményre jutottak, hogy az “igazságos” uralkodás ígéretére nem fogják a saját függetlenségüket korlátozni és további költségeket vállalni. A tárgyalások következménye az lett, hogy Alemdar Mustafa Pasát janicsárjai 1808. november 15-én meggyilkolták, és a helyébe lépő nagyvezír már alá sem írta a Sened-I Ittifak-ot. II. Mahmud szultán felismerte, hogy a Sened-I Ittifak nem képes a központi hatalmat erősíteni.^[10]

[7] Shaw, S. J. – Shaw, E. K., 1977, 2-3.

[8] Innentől beszélhetünk az ayanli réteg differenciálódásáról, mely a rend kialakulásához vezetett.

[9] Karpat, 2004, 291-311.

[10] Freitag, 2014, 37-58.

II. TANZIMAT FERMANI (A RÓZSAHÁZBAN^[11] FELOLVASOTT SZULTÁNI LEVÉL)^[12]

Az Oszmán Birodalom alkotmányjogi fejlődésének második nagy állomása a török reformkorként emlegetett Tanzimat-korszak volt, melynek gyökerei az 1789-es nagy francia forradalomig nyúlnak vissza. A tanzimat szó a tanzim szóból ered, amely újraelrendezést jelent. Ebben az értelemben a tanzimat fermáni egy sor olyan rendelkezést takar, melyet az új rend léptetett életbe az államszervezés körében, valamint azokra a területekre vonatkozó szabályok összességét jelenti, melyeket az iszlám jog nem szabályozott, és azt a nyugati jogrendszerből vettek át.^[13] A török jogtörténetben a nyugati jog adaptációja elsősorban a Tanzimat idejére tehető. Ezt a korszakot jogi dualizmusnak is nevezhetjük, hiszen mind az iszlám jogot, mind a nyugati jogot (különösen a franciát) párhuzamosan alkalmazták, egészen a modern török köztársaság megalapításáig.^[14] A korszak első jelentős dokumentuma a II. Mahmut (1839-1861) által szultáni edictummal kihirdetett Hatti Hümayunu, azaz Szultáni Levél (1839) volt, mely a török alkotmánytörténet egyik legfontosabb dokumentuma lett. A Gülhane Hatti Hümayunu az alapjogok első deklarációja, a szabadságjogok első kartája volt. Egy alkotmányos dokumentum, mely a szultán kezdeményezésére először korlátozta egyoldalúan a saját hatalmát (oktrojált önkorlátozás). Ennél a jellegénél fogva különbözik a Sened-I Ittifaktól, amely inkább szerződéses jellegű elemeket tartalmazott. A Gülhane Hatti Hümayunu-ban biztosított életre, vagyonra és becsületre vonatkozó összes jog egyenlő mértékben illette meg az Oszmán Birodalom területén élő muszlimokat és nem muszlimokat, tekintet nélkül valásukra. Biztosította az élet biztonságát, a becsület és a tulajdon védelmét. Eltörölték a teljes vagyonekobzás-büntetést, a bűncselekmény elkövetésében nem részes örökösök az elkövető vagyonát örökölhették, örökösödési joguktól nem foszthatták meg őket. Rögzítette, hogy az adókat vagyoni helyzetétől függően kell kiszabni, melynek során jogszerűen és kiszámíthatóan kell eljárni, törekedve a jogbiztonság elvének betartására. Eltörölte az államjövödelmek bérbeadásának rendszerét. Rögzítette továbbá, hogy a hadviselés és egyéb állami kiadások – a beszedésük módjával együtt – törvényben legyenek meghatározva. Megszüntette az életfogytig tartó katonaságot, és a szolgálati időt 4-5 évben maximálta. A büntetőjogba eljárási garanciákat is beépített, pl. a tárgyaláshoz való jogot, az eljárások nyilvánosságát, és megtiltotta az ítélethozatal nélküli kivégzést. A szabályok betartására a szultán, az ulema tagjai és a miniszterek is megesküdtek, az

[11] A Gülhane (Rózsaház) az Eszki Szeraj (Régi Palota) egy kisebb épülete volt.

[12] A Gülhane-ben felolvasott Hatti Hümayunu (1939) eredeti török nyelvről történt magyar nyelvű fordítását ld. Mészáros, 1912, 11-14.

[13] Így például a Francia Kereskedelmi Törvény, Büntetőjogi kódex, melyek egyes rendelkezéseit az 1856-os és 1858-as törvények átvették. Ld. Hekimoglu, 2020, 11.

[14] Rubin, 2008.

ellene vétkezők büntetését külön büntetőtörvény rögzítette.^[15] A korábbiakhoz hasonlóan itt sem volt olyan eljárás, intézmény vagy rendelkezés megfogalmazva, amely a szultán aktusait a szultáni levél rendelkezéseivel összhangba hozta volna, illetve, amely a szultánt a betartására kényszeríteni, hatalmát korlátozni tudta volna. A rendelkezések betartása a szultán belátásán múltott.^[16]

III. ISLAHAT^[17] FERMANI^[18] (ISLAHAT HATT-I HÜMAJUNU^[19])

A központi hatalom helyreállítása hatalmas nehézségekbe ütközött, hiszen a centrális és a provinciális hatalom képviselői generációk óta egymástól függetlenül gyakorolták hatalmukat. A helyi közösségek urai szinte teljes autonómiát élveztek, így az etnikailag sokszínű Birodalom széthullása fenyegető veszéllyé vált.^[20]

Az Islahat fermani a krími háború idején már 1853-ban megfogalmazta egyrészt Franciaország, Ausztria, Nagy Britannia, Szardínia, és az Oszmán Birodalom, másrészt az Orosz Birodalom. Anglia és Franciaország azt ajánlotta, hogy az Oszmán Birodalmat az európai államok közé tartozónak tekintik, ennek fejében azonban az otthagyó keresztények számára egyenlő jogokat követel.^[21] I. Abdülcemil szultán garantálta is ezt egy decretumban, melyet Anglia és Franciaország, jól időzítve, a párizsi békeszerződés 1856-os aláírása előtt, – mely biztosította az Oszmán Birodalmat, hogy megvédi a Földközi-tengeri kereskedelmi útvonalait Oroszországgal szemben – Isztambulban kihirdetett. A decretumban az Oszmán Birodalom elismerte az Islahat fermaniban foglaltakat, melyet a külföldi kormányok készítettek elő számára. Az Oszmán Birodalom tehát hanyatlásának olyan korszakához érkezett, amikor külföldi hatalmak nem kevés, számukra tett belpolitikai engedmény fejében tudtak reformokat elérni. Az islahat szó a török islah (reform) szóból származik. Az Islahat fermani a Tanzimat fermanit jelöli további változtatásokkal. Az edictum még határozottabban továbbvitte a Tanzimat fermani eredményeit az Oszmán Birodalom nem muszlim lakosainak muszlimokkal egyenlő bánásmódját illetően, de más ügyekben is, így például a jogok, adók, katonai szolgálat és toborzás, oktatás, közigazgatási eljárás és bírósági tanúvallomástétel ügyében is. Újra megerősítette az 1839-es szultáni levélben az alattvalóknak vallás és felekezet-különbség nélkül biztosított jogokat. Meghagyta az összes nem mu-

[15] A teljes magyar fordítást ld. Mészáros, 1912, 16-23.

[16] Hekimoglu, 2010, 13.

[17] Islahat jelentése: reform.

[18] A szultán kézjeggyével (tugrájával) ellátott szultáni, rendelet, parancs.

[19] A Hatt-I Hümajunu első sorát a szultán kézírással írta, így a kézirat a törvény erejével bírt.

[20] Bragg, 2014, 2.

[21] Singh, 2002, 188.

szlim vallási felekezetnek a régebben adományozott előjogokat és kiváltságokat, rendezte a különböző vallási felekezetek belső vitás kérdéseit, és teljes vallásszabadságot hirdetett.

Az Islahat fermani egy bevezetésből, 24 cikkből és egy záró rendelkezésből áll. Az Islahat fermani rendelkezéseit a következőképpen lehetne összefoglalni: végérvényesen rögzítette az Oszmán Birodalomban élő muszlimok és nem muszlimok jog előtti egyenlőségét, tekintet nélkül vallási (vagy szektához) tartozásukra. A nem muszlim vallási közösségek privilégiumait is biztosította. Garantálta továbbá a bírósági eljárások nyilvánosságát, és hivatalosan eltörölte a kínzást az eljárásokban. A büntetések kiszabása során a humánus bánásmód érvényesült, elfogadták a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elveket, létrehoztak vegyes bíróságokat, mellyel lehetőség nyílt muszlimok és nem muszlimok között zajló perek tárgyalására, emellett biztosították a nem muszlimok tartományi gyűléseken való részvételét és politikai jogaik gyakorlásának lehetőségét.

Bár a szultán esküt tett az Islahat fermani betartására, és ő maga tiszteletben is tartotta a rendelkezéseit, hasonlóan a Tanzimat fermanihoz, nem iktattak be semmilyen mechanizmust, amely azt ellenőrizte volna, hogy a szultán rendelkezései mennyire vannak összhangban a rendelet kötelezettségeivel, és amely képes lett volna a szultán hatalmának korlátozására. Itt is a szultán belátására volt bízva, hogy eleget tesz-e az edictum rendelkezéseinek, melynek oktrojáló jellege szintén különbözött a Sened-I Ittifak szerződéses jellegétől.

IV. KANUNI ESASI^[22] - AZ ELSŐ OSZMÁN ALKOTMÁNY (1876)^[23]

Az előbb említett szultáni edictumok és reformok azt eredményezték, hogy az oszmán értelmiségiekből egy olyan kis csoport kezdett szerveződni, akik a nyugat alkotmányos fejlődését követve, az Oszmán Birodalomban is hasonlót akartak megvalósítani. Az ún. „fiatal oszmánok”^[24] (törökül:Yeni Osmanlılar) – akiket a szultán maga küldött Franciaországba – célja egyértelműen az alkotmányos monarchia megvalósítása volt, mely tulajdonképpen azt jelentette, hogy a szultán hatalmát a parlament korlátozza, a Birodalom összeomlásának elkerülése érdekében. Ők hozták a Birodalomba a civilizáció, a modernizáció, a nacionalizmus és a szekularizáció eszméit.^[25]

Az Oszmán Birodalom első alkotmányát, melyet az 1831-es belga alkotmányról és az 1875-ös francia alkotmányról modelleztek,^[26] egy 28 tagú bizottság (Cemiyet-I Mahsusa) készített elő Mithat Pasa vezetésével, aki a fiatal oszmá-

[22] Törökül: Alapjogok.

[23] A teljes magyar fordítást ld. Mészáros, 1912, 24-43.

[24] Gocek, 1996, 133.

[25] Metin, 1994.

[26] Hekimoglu, 2010, 15.

nok vezetője volt. Az alkotmányt 1876. december 23-án hirdették ki egy szultáni rendelettel, melyet II. Abdülhamit (1876-1909) szultán bocsátott ki, Mithat Pasa jóváhagyásával. Az alkotmánynak ez esetben is egyoldalú és nem bilaterális jellemzői voltak, mely lehetővé tette a szultán számára az alkotmány figyelmen kívül hagyását. A történettudomány szerint az alkotmány véget vetett a Tanzimatnak, és kezdetét vette az első alkotmányos korszak (Birinci Mesrutiyet).^[27]

Az 1876-os alkotmányt nem egy, a török nemzetet képviselő bizottság készítette. Egy nyugatot követő, vékony értelmiségi réteg erőfeszítéseinek eredménye volt, amely képes volt arra, hogy a szultán akaratát megváltoztassa. Az 1876-os alkotmány tipikus példája a szultáni edictumon keresztül kivitelezett oktrojált alkotmányozási eljárásnak. Ez azonban abban különbözik a nyugati modelltől, hogy nem széles társadalmi támogatottság eredménye, hanem egy szűk csoport érdekeit jelenítette meg. Magát az 1876-os oszmán alkotmányt a nyugati műveltségű oszmán örmény, Krikor Odian készítette, aki Midhat pasa tanácsadója volt.^[28]

Az 1876-os alkotmány az államra, alapjogokra, állampolgárok szabadságára vonatkozó alaprendelkezéseket tartalmazta. Az alkotmánylevél a jogi aktusok hierarchiájában a törvény felett helyezkedett el, hiszen a megváltoztatása nehezebb volt, mint a törvényeké (kétharmados többség, 115-116. cikk). Ezen okból az 1876-os alkotmány mint írott alkotmány teljes alkotmánynak tekinthető, anyagi és formai értelemben is.

A Kanun-I Esasi 119 cikkből áll, és 13 fejezetre bomlik, mely a következőképpen részletezhető: az Alkotmány 1. Cikkelye értelmében az Oszmán Birodalom nem szövetségi (föderalista), hanem központosított állam. A Birodalom teokratikus monarchia jellegét az alkotmány nem változtatta meg. Az államhatalom Istentől származik, és még mindig az oszmán családot illeti (3. Cikkely), de ez a hatalom csak és kizárólag a család legidősebb fia által gyakorolható. A szultán egyben kalifa és az iszlám védelmezője (4. Cikkely). A szultán szent és felelősségre nem vonható (5. Cikkely). Az államvallás az iszlám (11. Cikkely), a Birodalom hivatalos nyelve a török (11. Cikkely).

Az Oszmán Birodalom állampolgárai alapjogait az alkotmány 8-26. Cikkelye szabályozta. A szabályozás mellett – mely gyakorlatilag felsorolásjellegű – nem voltak garanciális rendelkezések. Ennek értelmében az Oszmán Birodalom minden állampolgára számára biztosította a személyes szabadságjogokat (8-10 Cikkely) a nulla poena sine lege elvét (10 Cikkely), a vallásszabadságot (11. Cikkely), a szólás és sajtószabadságot (12-13 Cikkely) az igényérvényesítés jogát (14. Cikkely), az ingyenes oktatáshoz való jogot (15. Cikkely), minden oszmán számára jog- és közhivatalok előtti egyenlőséget (17-19 Cikkely), a tulajdon szentségét (21. Cikkely), a lakhely sérthetlenségét (22. Cikkely), az inkvizíció és a kínzás teljes tilalmát (26. Cikkely).

[27] Kinross, 1979, 559.

[28] Berger, 2006, 178-192., 185.

A 113. Cikkely azonban könnyedén kikerülhetővé tette ezeket a rendelkezéseket. A 113. Cikkely értelmében ugyanis a szultánnak joga volt a Birodalom területéről kiutasítani és eltávolítani azokat, akikről a rendőrség hiteles nyomozása folytán kiderült, hogy az állam biztonságát megsértették. Mivel pedig az alkotmány összes rendelkezése a jogi hierarchiában a törvények felett állt, így nem létezett olyan jogszabály, melynek segítségével e cikkely rendelkezéseit érvényteleníteni lehetett volna. Nem beszélve arról, hogy a rendelkezés ellentétben állt a rózsaházi szultáni levél büntetőeljárásra vonatkozó rendelkezéseivel (tárgyaláshoz való jog, eljárás nyilvánossága), mivel ez esetben a nyilvánosság előtt lefolytatott bizonyítási eljárás nem volt megengedett.

Az 1876-os alkotmány az államhatalmi ágak közül a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat a szultán kezében hagyta, a parlamentet formális szerepre kényszerítve. A törvényhozó hatalmat ugyanis nem a parlament képviselte, kivéve a költségvetés megalkotását (98. Cikkely). A testületnek az egyetlen alkotmányos kötelessége a törvényhozási tevékenységben történő részvétel volt. A törvényjavaslatok megvitatása ugyan a Képviselőház feladata volt, de semmilyen javaslat nem léphetett életbe a szultán jóváhagyása nélkül (54. Cikkely). Ugyanakkor az alkotmány nem határozta meg a szultán jóváhagyási eljárásának folyamatát. Egy képviselőház által megalkotott törvényjavaslat életbeléptetése teljes mértékben a szultán belátására volt bízva. A szultán tehát pusztán azzal meg tudta akadályozni egy törvény életbelépését, ha nem tett semmit. A törvényjavaslat benyújtásának joga kizárólag a Minisztertanács joga volt, és csak a szultán konszenzusával kerülhetett törvényjavaslat megvitatásra a Parlament elé (53. Cikkely). A Minisztertanács vezetője, a nagyvezír és a miniszterek kinevezése a szultántól függött, és egyedül neki tartoztak felelősséggel. A kormány képviselőházi felelősségének pontos szabályai hiányoztak az alkotmányból, a szultán bármikor feloszlathatta a Képviselőházat.^[29]

A parlament kétkamarás volt: Szenátusból (60-64 Cikkely) és Képviselőházból állt (65-80 Cikkely). Egy szultáni rendelettel (43. Cikkely) mindkettőnek egyszerre kellett üléseznie, novembertől márciusig. A szultán szükségállapot esetén összehívhatta a Parlamentet a törvénykezési időszakon kívül is, illetőleg rövidíthette vagy meghosszabbíthatta az ülésezési időtartamot (43. Cikkely). A Szenátus tagjainak száma, vezetővel együtt nem haladhatta meg a Képviselőház tagjai számának egyharmadát (60. Cikkely). A Szenátus tagjait élethosszig a szultán nevezte ki (60., 62. Cikkely). A Szenátus feladata az eléterjesztett törvényjavaslatok felülvizsgálata volt, abban a tekintetben, hogy összeegyeztethetőek-e a szultán felségjogaival, a szabadsággal, az alkotmány rendelkezéseivel, az Oszmán Birodalom területi egységével, az állam belső biztonságával, az államvédelmi érdekekkel, avagy egyéb etikai szempontokkal (64. Cikkely). A Képviselőház tagjai közvetlen választással nyerték el tagságukat, és az Oszmán Birodalom férfi lakosaiból választották ki őket. Minden 50.000 férfira egy

[29] Özbudun, 2002, 19-51.

képviselő esett (65. Cikkely). Törvényjavaslat akkor volt előterjeszthető, ha a Képviselőház azt megvitatta (80. Cikkely). Törvényhozó hatalommal azonban kizárólag a szultán volt felruházva.

A bírói hatalom, "mehákim" címszó alatt, az alkotmány 81-91 Cikkelye alatt került szabályozásra. Szabályai megfeleltek a korabeli nyugat-európai standardnak. A bírói testületre vonatkozó szabályok a következőkben foglalhatóak össze: bírót nem lehet elbocsátani, a bíró elmozdíthatatlan, nyugdíjazása, büntetmiatti elítélésből következő elbocsátása külön törvény szabályozása alá tartozik (81. Cikkely). A bírósági eljárásokban érvényesült az eljárások nyilvánosságának elve (82. Cikkely), az igényérvényesítés szabadsága (83. Cikkely), a törvényeknek megfelelő ítélet garanciája (85. Cikkely), továbbá a bírói függetlenség elve is (86. Cikkely).

Az 1876-os alkotmánnyal tehát nem sikerült a nyugati modellekhez hasonló alkotmányos monarchiát létrehozni. A törvényhozó és a végrehajtó funkciók még mindig széles körben a szultántól függtek. Valójában II. Abdulhamid szultán profitált az alkotmányból, aki 1878-ban feloszlatta a parlamentet, és nem hívta össze egészen 1908-ig, az országot pedig az abszolutizmus szabályaival kezdte igazgatni. A 113. Cikkely alapján az alkotmányos monarchia több építője, Namik Kemal, Ziya Pasha és különösen Mithat Pasha értelmiségiek száműzetésbe kerültek.^[30]

V. II. MESRUTIYET (2. ALKOTMÁNYOS MONARCHIA)

II. Abdülhamit abszolutizmusa egy nagyon gyorsan növekvő ellenzék kialakulásához vezetett. Az ún. „fiatal törökök” német befolyás alatt, II. Abdülhamid zsarnoksága alatt álltak össze, és sokkal nagyobb befolyást gyakoroltak, mint az ún. „fiatal oszmánok”. Céljuk az volt, hogy a fiatal hivatalnokokkal együttműködve hassanak II. Abdülhamidra és gyakorlatilag megdöntsék az uralkodását. Ez a csoport rábírta az uralkodót arra, hogy 1908.07.23. napján aláírjon egy decretumot a parlament összehívásáról. Az új parlamenti választások megtartására 1908. november-decemberben került sor, és egyben a fiatal törökök politikai pártjának, az Egység és haladás pártjának a győzelméhez vezetett, akik vezető pozíciójukat 1918-ig megőrizték. Az új parlament neve törökül Meclis-i Mebusan lett.

Az újonnan választott parlament 1909.08.21. napjával több jogszabályt módosított, többek között az 1876. évi alkotmányt is. A módosítással érintett (egyben törölt) cikkelyek száma 26 volt. A rendelkezések a következőkben szedhetők össze: az alapjogokat és szabadságjogokat kiterjesztették. Beiktatásra került a jogtalan letartóztatások tilalma (10. Cikkely), a sajtószabadság definícióját kiterjesztették a cenzúra tilalmára is (12. Cikkely), a titkos levelezés

[30] Kinross, 1979, 517-520.

elfogadottá vált (119. Cikkely), az egyesülés és gyülekezés szabadsága rögzítésre került (120. Cikkely), a hírhedt 113., számúzetésre vonatkozó Cikkely eltörlésre került.^[31]

A szultánnak trónra kerülésekor a Parlament előtt hűséget kellett fogadnia, és fel kellett esküdnie a szülőhazájára, a nemzetre, az alkotmányra és a sarijára (3. Cikkely). A miniszterelnököt a szultán választotta, a minisztereket a miniszterelnök (29. Cikkely). A minisztertanács a Parlamentnek lett felelős, nem a szultánnak (30. Cikkely). A miniszterek személyi és kollektív felelősséggel tartoztak a Parlamentnek (30. Cikkely). A Parlament bizalmatlansági indítvánnyal élhetett a kormánnyal szemben. A Képviselőház feloszlatására a szultán csak a szenátus egyetértésével volt jogosult (35. Cikkely). Emellett a Képviselőház feloszlatása utáni választásokat három hónap alatt le kellett bonyolítania (35. Cikkely). Tulajdonképpen a Parlament nem volt többé megkötvé, és tagjainak külön összehívás nélkül össze kellett ülni minden év november 14. napján (41. Cikkely). Eltávolították a törvényjavaslatokhoz szükséges szultáni engedély kritériumát is. Úgyszintén azt is, hogy a jogszabály érvénybe lépésének megakadályozásához elegendő volt, ha a szultán nem tett semmit. Kikötötték, hogy az elfogadott törvényjavaslat elfogadására kiszabott határidő két hónap. A szultán visszautalhatta a Parlamentnek további megfontolásra a törvényjavaslatot ugyanezen az intervallumon belül. Mindazonáltal a szultánnak jóvá kellett hagyni az elfogadott törvényjavaslatot, ha a parlament ismételen 2/3 os többséggel elfogadta azt. Sürgős esetekben a kéthónapos határidő tíz napra módosult (54. Cikkely).^[32]

Az Oszmán Birodalomban a parlamentarizmus és az alkotmányos monarchia rendszere az 1909-es alkotmánymódosításokkal épült ki. A demokrácia feltételei az alkotmányban rögzítésre kerültek. A kül- és belpolitikai helyzet következtében azonban az alkotmánymódosítás jótékony hatásai nem következtek be. A rendszer hamarosan átváltozott az Egység és Haladás Pártjának egypárti diktatúrájává.^[33]

[31] A módosított rendelkezések szövege angolul: Anayasa.gen.tr: Revised Articles of the 1876 Constitution, August 1909. 1876-os alkotmányszöveggel együtt: Worldstatesmen.org: The Ottoman Constitution (23 December 1876).

[32] Özbudun, 2002, 121.

[33] Heper – Sayan, 2012, 15-26.

IRODALOM

- Anayasa.gen.tr: Revised Articles of the 1876 Constitution, August 1909. (Elérhető: <http://www.anayasa.gen.tr/1909amendment.htm>. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).
- Berger, Stefan (ed.) (2006): *A Companion to Nineteenth-Century Europe: 1789-1914*. Wiley, London.
- Bragg, John (2014): *Ottoman Notables and Principatory Politics, Tanzimat Reform in Tokat 1839-1876*. Routledge, New York.
- Demeter Gábor (2014): *A Balkán és az Oszmán Birodalom I. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- Freitag, Ulrike – Lafi, Nora (szerk.) (2014): *Urban Governance Under the Ottomans. Between Cosmopolitanism and Conflict*. SOAS, Routledge Studies on the Middle East. Routledge, London.
- Gocek, Fatma Muge (1996): *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire, Ottoman Westernization and Social Change*. Oxford University Press, Oxford.
- Hekimoglu, Mehmet Merdan (2010): *Constitutional Developments Of Turkey Since Ottoman Times To The Present State Of The Modern Turkish Republic*. Grin Verlag, München.
- Heper, Metin – Sayan, Sabri (ed.) (2012): *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. Routledge, New York.
- Karpat, Kemal Hasim (1972): Transformation of the Ottoman State. 1789-1908. In: *International Journal of Middle Eastern Studies*. Vol. 3/1972. (Elérhető: <http://psi424.cankaya.edu.tr>. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).
- Karpat, Kemal Hasim (2004): Some Historical and Methodological Considerations Concerning Social Stratification in the Middle East. In: Schulze, Reinhardt (ed.): *Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia*. 81. kötet. Brill, Leiden.
- Kinross, Patrick (1979): *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*. Perennial, USA.
- Mészáros Gyula (1912): *A török alkotmány alaptörvényei*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár.
- Metin, Özgür-Gelbal Onur (1994): *The Path to Modern Turkish Law*. (Elérhető: <http://www.ankarabaru.org.tr/siteiler/AnkaraBarReview/tekmakale/2008-2/13.pdf>. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).
- Özbudun, Ergun (2002): Constitutional Law. In: Tugrul, Ansay – Wallace, JR. Don (2002): *Introduction to Turkish Law*. Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn.
- Rubin, Avi (2008): Ottoman Judicial Change in the Age of Modernity: A Reappraisal. In: *History Compass*. Vol. 6 /2008. (Elérhető: https://www.academia.edu/540604/Ottoman_Judicial_Change_in_the_Age_of_Modernity_A_Reappraisal. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).
- Shaw, Stanford Jay – Shaw, Ezel Kurul (1977): *History of the Ottoman Empire*. II. kötet. Cambridge University Press, London.
- Singh, Naunihal (2002): *The Evolution of International Relations*. Mittal, New Delhi.
- Toynbee, Arnold Joseph (1974): The Ottoman Empire's Place in the World History. In: Karpat, Kemal Hasim (ed.) (1974): *The Ottoman State and its Place in World History*. Brill, Leiden.
- Worldstatesmen.org. The Ottoman Constitution (23 December 1876). (Elérhető: <http://www.worldstatesmen.org/OttomanConstitution1876.htm>. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).
- Zens, Robert (2011): Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan). In: *International Journal of History*. Vol. 3/2011. (Elérhető: http://www.historystudies.net/Makaleler/1191282883_27-Robert%20Zens.pdf. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).

• *Kukorelli István az Alkotmánybíróság tagjaként, 2006-ban. Köszönet a kép közléséért az Alkotmánybíróságnak*